

SUTHERLAND, ANNE

ROMOVÉ – NEVIDITELNÍ AMERIČANÉ.

Praha: Romano džaniben. 2014. 351 s. ISBN: 978-80-905833-0-6.

Namísto rozvíjení tématu „tajemné cikánské duše“ viděné očima *gažů* popsat Romy jako normální lidi žijící srozumitelným sociálním životem. To byla jedna z motivací americké sociální antropoložky Anne Sutherlandové k sepsání knihy s původním názvem „Gypsies — The Hidden Americans“. Když v roce 1968 začala pracovat na svém projektu, pravděpodobně nepředpokládala, že její dílo vyjde v roce 2014 i v České republice.

Profesorka Anne Sutherlandová, žijící v současnosti poblíž texaského Houstonu, začínala svou životní dráhu v jiném městě tohoto amerického státu. Narodila se roku 1945 v Austinu, kde také později nastoupila na univerzitu. Od původně studované historie přešla k sociální antropologii, z níž získala, už na anglickém Oxfordu, v roce 1972 doktorát. Později působila také v Durhamu, Manchesteru nebo na státní univerzitě v Georgii v USA. Provedla např. rozsáhlý terénní výzkum v Belize, jehož výstupem je kniha *The Making of Belize: Globalization in the Margins* (Bergin & Garvey, Greenwood Publishing Group, 1998). Pro nás, jakožto čtenáře tohoto textu, je však zásadní právě onen zmiňovaný rok 1972, proto se k němu ještě jednou vraťme. Disertační práce, na jejímž základě Sutherlandová svůj doktorát získala, byla totiž etnografií života jedné skupiny amerických Romů žijících v kalifornském městečku Barvale. Autorčin zájem o tuto problematiku vyústil ve vydání knižní verze její práce. Psal se však rok 1975, a jak sama autorka zmiňuje, v (nejen) jejím vztahu k tématu to nebyl konec, ale spíše začátek. Jeden z prvních kroků na naznačené cestě.

Knih, která u nás v roce 2014 vyšla pod českým názvem *Romové — neviditelní Američané*, je překladem reedice originálu z roku 1986. Mimo původní předmluvu, úvod a devět kapitol tak obsahuje také předmluvu z roku 1986 a rozšířené dodatky. Českou verzi, přeloženou Martou Miklušákovou za spolupráce s redaktory z FF UK a FF Univerzity Pardubice, vydalo nakladatelství Romano džaniben, jako třetí svazek edice Droma.

Pustíme-li se do čtení, rozhodně bychom neměli přeskočit *Předmluvu* k českému vydání. Zde totiž čeští vydavatelé objasňují některé z aspektů, které je dobré si před čtením samotného textu Sutherlandové uvědomit. Totiž, že byl sepsán ve Spojených státech amerických téměř před padesáti lety, z čehož plynou jasné důsledky. Nejen, že celospolečenská situace byla naprosto jiná, odlišná byla i úroveň tehdejšího poznání o Romech/Cikánech. Rozhodně nechci tvrdit, že by byla horší, jen prostě nebylo usku- tečně tolik výzkumů, jako v současné době, a tak nebylo tolik zdrojů, na které by bylo možno navazovat. Čeští vydavatelé řeší hlavně jazykovou stránku věci, neboť Sutherlandová vnímá výrazy *Cikán/Rom* poněkud odlišně, než jsme v současné střední Evropě zvyklí (Rom jako užší a podřazenější kategorii kategorie *Cikán*, s. 34). Další připomínky se týkají přepisu romských výrazů do české transkripce, i vzhledem k odlišné fonetické povaze češtiny, romštiny a angličtiny. Právě určitá jazyková, geografická i časová vzdá- lenost originálu a české verze mohla v textu způsobit určité nesrovnalosti.

O ne/probádanosti daného tématu v 60. letech se v úvodu ke knize zmiňuje i sama autorka, když reflektuje dosavadní poznání o romských/cikánských skupinách. Zá-

roveň se ale nebojí vykročit na ne příliš prozkoumanou půdu a krok po kroku nám systematicky vykresluje svůj výzkumný terén. Naprosto logicky představuje nejprve své karty — tedy metodologii celého projektu. Základní terénní výzkum Romů v Barvale trval 2 roky, během nichž Sutherlandová působila mj. jako učitelka v romské škole. Právě díky této pozici se spřátelila s místními obyvateli, kteří by k ní, jako *gažovce* a ženě, byli jinak podezřívaví až nepřístupní. Zásadně jí to pomohlo také při studiu romštiny, jejíž neznalost považovala za jeden ze svých hlavních problémů. Mimo těchto základních aspektů je v metodologické části znovu diskutována literatura a definice Romů/Cikánů, která, jak sama autorka poznamenává, není ukotvena, je tvárná a dosti variabilní v závislosti na kontextu. Dovolila bych si konstatovat, že to se, od časů prvního vydání knihy, příliš nezměnilo.

Po teoretickém i metodologickém úvodu už se autorka dostává ke konkrétním charakteristikám a aspektům života barvalských Romů. Základní jednotkou v jejím výzkumu je *kumpania*, což je „skupina Romů cestujících nebo žijících dohromady na určitém území, tedy ekonomické nebo rezidenční společenství“ (s. 51). Zde je dobré zdůraznit, že v době autorčina výzkumu byli místní Romové na cestách 42 % celkového času. Mobilita u nich byla totiž základem sociální kontroly. *Kumpania* se skládá z *familií* a v jejím čele je jeden vůdce. Stratifikaci romských skupin je v knize věnován poměrně velký prostor a je možná trochu škoda, že o dalších kategoriích — *vicách* neboli skupinách kognatických příbuzných, a *naciích*, tedy cikánských „národech“ či kmenech — se posléze více dozvídáme až v šesté kapitole, namísto toho, aby navazovala na kapitolu o *kumpanii*.

Na tu navazuje kapitola o ekonomických vztazích. Romové v Barvale se na přelomu šedesátých a sedmdesátých let nejčastěji živili opravami aut či prací na farmách. Některé ženy měly stále povolené věštění. Vzhledem k úpadku kdysi tradičních způsobů obživy, jako je obchodování s koňmi, mědikovectví, nebo zmíněné práce na farmách, se postupně staly zásadními také příjmy ze sociálních dávek. Mezi sebou Romové ekonomicky spolupracují a solidarita je dokonce vyžadována, obzvláště mezi příbuznými. Specifické jsou však jejich vztahy ke *gažům*, tedy Neromům, kteří jsou vnímáni pouze jako zdroj peněz a Romové se je tak snaží neustále přechytračit a obelstít. Nechat se zaměstnat u *gaží* by však bylo potupné a nečisté. Výjimkou jsou vztahy s privilegovanými *gaží*, které mohou určité osobě naopak přinést jistý profit. K takovým privilegovaným osobám se mohou radit příslušníci policie nebo sociální pracovníci. Důkazem vztahů, které zajistí úctu lidí z okolí, může být i drobnost, např. vizitka senátora.

Nastanou-li v cikánském společenství konflikty, mají několik způsobů řešení. Jde-li o konflikt menšího charakteru uvnitř *kumpanie*, ujme se jeho řešení její vůdce, zvaný *rom baro*, který jí má na starosti, a je určen viník, který pak musí *kumpanii* opustit. Na vyšší úrovni řeší spory *kris romani* neboli romský soud. Spory a konflikty ilustruje Sutherlandová na konkrétních případech. Oceněníhodný je v této souvislosti rozhodně fakt, že kniha obsahuje přílohu s dalšími případy demonstrujícími a vysvětlujícími konflikty v romské společnosti. Případem rozepře o vůdcovství v *kumpanii* je „Případ s ďáblem“. Jeden rival tvrdil druhému — současnému vůdci Stevanovi, že má doma ďábla, což vystrašilo všechny ostatní a čekalo se, jak je před ďáblem uchrání. Vše nakonec dopadlo ve Stevanův prospěch. Co bylo oním ďáblem, by čtenář dopředu uhodl jen těžko.

Naprosto zásadně ovlivňují život Romů příbuzenské vztahy, což Anne Sutherlandová zdůrazňuje tím, jakou jim věnuje pozornost. Nejen, že podrobně rozpracovává kapitoly věnující se vztahům mezi jednotlivými příbuznými, ale knihu doplňuje i o přílohu, ve které příbuzenskou terminologii přehledně systematizuje z pohledu muže i ženy. Obecně platí, že pokrevní příbuzní si jsou bližší než ti získaní sňatkem. A ač by se manželství dalo řadit k příbuzenství, věnuje mu autorka samostatnou, opět velmi propracovanou kapitolu. Je totiž svázáno mnoha pravidly a zvyklostmi a výrazně ovlivňuje život jednotlivců i celé společnosti. V době, kdy Sutherlandová na svém projektu pracovala, se dívky vdávaly již od dvanácti let a dbalo se na to, aby byly panny, s čímž souvisely nejrůznější zvyky. Zároveň se však počítalo s tím, že to nemusí být jejich první svatba, i když rozvody a útěky byly brány jako špatné. Kromě striktních pravidel, která se vážou na manželství mezi Romy, existuje i mnoho skupin, s jejichž členy manželství, tedy i sexuální vztah, uvažováno být vůbec nesmí. Tématem samotným je pak samozřejmě manželství s *gaži*.

Troufnu si tvrdit, že to téměř nejdůležitější si Anne Sutherlandová nechala na konec. Osmá kapitola, nazvaná *Znečištění, hranice a víra*, se totiž věnuje konceptu *marime*, který zásadně ovlivňuje sociální organizaci Romů a v podstatě všechny aspekty jejich života, které tu byly dosud rozebrány. *Marime* znamená znečištění ve smyslu poskvrnění, zneuctění, odmítnutí nebo zavržení soudem. Jedná se o jeden z nejdůležitějších způsobů sociální kontroly a může se vztahovat jak na lidi, a to na jednotlivce i na skupiny, tak na věci. *Marime* je zároveň „jedním z nejúčinnějších prostředků právního systému“ (s. 271). Tento koncept je v knize představen s výraznými strukturnalistickými rysy a je otázkou, zda to je jeho povahou, či zda nám ho takto podává autorka. Každopádně jím jsou utvářeny hranice mezi binárními opozicemi jako uvnitř/vně, čisté/nečisté, muž/žena Romové/*gažové*, štěstí/neštěstí... *Marime* je výrazně propojeno s lidským, převážně tedy ženským tělem (a ve vztahu k němu s menstruací). Od toho se odvíjejí další zákonitosti spojené s jídlem, oblečením, mytím a praním, zdravím a nemocemi. Společně s ostatními koncepty tvoří *marime* morální systém zvaný *romania*. Jak konstatuje i sama autorka, toto téma není v jedné kapitole ani zdaleka vyčerpáno. Jedná se o tak rozsáhlý systém, že by vystačil na samostatnou knihu.

Mám-li se pustit do hodnocení českého vydání knihy *Romové — neviditelní Američané*, začala bych jejím formálním zpracováním. Domnívám se, že kniha je strukturována přehledně a přátelsky pro čtenáře. Až na některé malé výtky v pořadí kapitol, poznamenané výše v tomto textu, na sebe informace více méně plynule navazují. Srozumitelnosti napomáhá členění do podkapitol a přítomnost malého závěru na konci každé kapitoly. Sympatický je také slovníček romských pojmů, rejstřík *vic*, *nacii* a jednotlivců a mnoho grafů a tabulek. Kniha je zároveň náležitým příkladem provedení základní metody antropologického zkoumání, jíž je terénní výzkum. Sutherlandové se podařilo představit komplexitu životů barvalských Romů bez předsudků či zabředávání do stereotypů (pozitivních i negativních) tak, jak si to na začátku sama stanovila. Z textu je zároveň cítit autorčin přátelský vztah ke zkoumaným obyvatelům Barvale a touhu představit je z jejich vlastní perspektivy a napomoci jejich pochopení.

Přestože hodnotím knihu pozitivně, zároveň pociťuji potřebu zdůraznit a připomenout jejím čtenářům v České republice jednu zásadní věc. I když u nás kniha v češtině vyšla až v roce 2014, originál byl napsán na základě terénního výzkumu

provedeného v Kalifornii na přelomu 60. a 70. let. A tak by bylo nejspíše příhodné vnímat také českou verzi. Jako příklad výzkumu určité skupiny lidí v určitém časovém období. V tomto kontextu bychom za nejslabší stránku knihy mohli označit její název. Ten totiž může vyvolávat mylná očekávání, že se z knihy dozvíme něco o tom, jak žijí Romové/Cikáni v současné Americe, případně ještě mylněji, že se z knihy dozvíme něco o lidech označovaných etiketami Romové/Cikáni u nás. Ke scestným interpretacím by mohlo dojít nejen kvůli posunu chápání výrazu „Rom“ v České republice v průběhu let. Poněkud zavádějící je také označení „Američané“ v názvu knihy, když se o americké identitě barvalských Romů v jejím textu téměř nemluví. Jak naznačuje sama autorka, její dílo lze chápat jako jeden z prvních impulzů k podrobnějšímu výzkumu romských/cikánských skupin.

V úvodu ke své knize Sutherlandová konstatuje, že se přibližně každých dvacet let najde někdo, kdo začne tvrdit, že cikánská kultura vymírá, neboť ji ničíme výdobytky naší moderní civilizace. Těžko říci, jak by se tito autoři, kteří, dle ní, již ve 30. letech 20. století věstili Cikánům konec, dívali na současnou situaci. Možná právě oni patří k lidem, které autorka kritizuje. K těm, kteří podleli určitým stereotypním či romantizujícím tendencím a charakteristikám spojeným se specifickými lidskými skupinami. V 60. letech měla Anne Sutherlandová pocit, že stojí na začátku. My můžeme nyní, téměř po padesáti letech, společně s její knihou sledovat, jak se výzkum cikánských skupin posunul.

Anna Matuščíková